

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım-i Şehâb, *Ferheng-i Hâverşînâsân*, Tahran 1317 hş./1938, s. 128-129; J. W. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig 1955, s. 309-312; a.mlf., "August Fischer, 1865-1949", *ZDMG*, sy. 100 (1950), s. 1-18; Ziriklî, *el-A'âm*, I, 26; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, III, 26; *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 1961, V, 180; A. Schimmel, "August Fischer (1865-1949)", *el-Müsteşrikkûne'l-Almân* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1978, I, 131-136; Necîb el-Akikî, *el-Müsteşrikkûn*, Kahire 1980, II, 415-416; Mişâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye ft Ürubbâ*, Beyrut 1982, s. 204-205; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikkîn*, s. 280-284; Mehdi Allâm, *el-Mecma'ıyyûn ft hamsîne 'âmen*, Kahire 1986, s. 228-230; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, XIII, 352-361; M. Plessner, "Generalregister zu den Schriften Professor A. Fischers", *Islamica*, II/4, Leipzig 1927, s. 618-644; A. Schaade, "August Fischer / X (1865-1949)", *Isl.*, sy. 30/1 (1952), s. 97-101; J. Kraemer, "August Fischer's sammlungen zum arabischen lexion", *ZDMG*, sy. 105/1 (1955), s. 81-105.

MEHMET KANAR

FİŞTÂLİ

(الفشتالي)

Ebû Fâris Abdülazîz
b. Muhammed b. İbrâhîm el-Fîştâlî
(ö. 1032/1622-23)

Faslı edip, şair, tarihçi
ve devlet adamı.

952 (1545) veya 956 (1549) yılında Merakeş'te doğdu. Ebû Muhammed künye-siyle de anılır. Fas'ın kuzeybatısında yahut Orta Atlaslar'daki Tâdlâ platosunda bulunan ve amcazadesi şair Muhammed b. Ali el-Fîştâlî gibi ünlü kişiler yetiştiren Berberî Fîştâle kabilesine mensuptur. Ayrıca bu kabilenin Sanhâce kolundan geldiği için Sanhâcî nisbesiyle de anılır. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Mencûr, Ebû'l-Abbâs Ahmed ez-Zemmûrî ve Kadî Abdülvahîd b. Ahmed el-Humeydî gibi fakih ve muhaddislerden lûgat, nahiv, fıkıh, usul, edebiyat ve tarih dersleri aldı. Hayatının uzun bir devresinde bu ilimleri tahsil eden Fîştâlî geniş kültürü sayesinde inşâda Fas'ın ve Kuzeybatı Afrika'nın en başarılı ediplerinden biri oldu. Karaviyyîn Camii'nde edebiyat dersleri verdi. Abdurrahman b. Ali el-Mekkûdî'nin *Mağşûre*'sini şerh ederek okuttu. Önce vâliyet Me'mûn'un, kısa bir müddet sonra da babası Fas Sultanı Ahmed el-Mansûr'un hizmetine girerek onun özel kâtibî oldu. Ardından Dîvân-ı İnşâ başkâtipliğine, buradan da vezirli-

ğe kadar yükseldi. Bu görevi kendisine haklı bir şöret kazandırdı, Osmanlılar'daki vak'anüvislik geleneğinden etkilenen hükümdar onu devletinin resmî tarihçisi tayin etti. Fîştâlî, özellikle hükümdarın Sudan'daki zaferleriyle ilgili haberleri derler, fetihleri kaydeder ve o dönemde yetişen ünlü şahsiyetlerin hayatını kaleme alırdı. *Menâhilü's-şafâ'* adlı eseri onun bu çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Miklâtî bir beytinde, Fîştâlî'nin ölümüne ebced (cümme) hesabıyla "şel(1)â" (شلأ) kelimesiyle tarih düşürmüştür.

Fîştâlî başarılı bir saray şairi sayılır. Özellikle Ahmed el-Mansûr için yazdığı kasideler onun iyi bir sanatçı olduğunu göstermektedir.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Aslı mevcut olmamakla beraber Necât el-Merînî, başta müellifin kendi eseri *Menâhilü's-şafâ'* olmak üzere Makkarî'nin *Nefhu't-tîb* ve *Ravzatü'l-âs*ı, Ahmed en-Nâsîrî'nin *el-İstikşâ's*ı, Muhammed el-İfrenî'nin *Nüzhetü'l-hâdî's*ı, İbnü'l-Kâdî'nin *el-Müntekâ's*ı, Muhammed ez-Zeccâlî'nin *el-Künnâse*'si ve Abdullah Kennûn'un *en-Nübûgu'l-Mağribî's*i gibi birçok eserdeki şiirlerini derleyerek *Şi'ru 'Abdülâzîz el-Fîştâlî* adıyla yeni bir divan meydana getirmiştir (Rabat 1986). Fîştâlî'nin şiirlerinin çoğunu devlet adamları için yazdığı kasideler, dinî şiirler ve o devirde "mevliidiyyât" olarak bilinen övgü şiirleri oluşturur. Bunlar çok uzun parçalar olup bazıları 100 beyti aşar (meselâ bk. Necât el-Merînî, s. 420-439). Ayrıca zafer kutlamaları ve tasvirler de mühim bir yer işgal eder. Bu tasvirlerin çoğu Merakeş'teki Bedî Sarayı ile ilgili olup sarayın duvarlarına işlenmiş şiirlerin ekserisi Fîştâlî'ye aittir. Gazel tarzında yazılmış şiirlerin bulunmadığı divanda sadece bazı gazellerden beyitler yer almaktadır. Müellifin müveşşah türünde bir tek övgü şiirine rastlanmıştır. 2. *Menâhilü's-şafâ' fî ahbâri (me'âşiri) mü-lûk (mevâlinâ) eş-şürefâ'*. Sa'dîler Devleti zamanında, özellikle Ahmed el-Mansûr devrinde (1578-1603) Fas'taki siyasî ve içtimâî durumu anlatan bir eser olup aslı sekiz cilttir. Günümüze sadece Ahmed el-Mansûr devrinin on beş yılını kapsayan II. cildi ve onun muhtasarı gelmiştir. Bu muhtasar Abdullah Kennûn (Rabat 1965), eserin II. cildi de Abdülkerîm Küreyyim (Rabat 1972) tarafından neşredilmiştir. Fîştâlî *Menâhilü's-şafâ'* da bu devirdeki Fas kültürünün un-

surlarına yer vermiş, çeşitli halkalarla birlikte fakihlerin ve şairlerin ilim meclislerini tanıtmıştır. Bu meclislerin en önemlisini, halifenin başkanlığında yapılan Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümünü ihya kutlamaları teşkil etmektedir. Fîştâlî, kendi döneminde okunan mevli-de dair kasidelerin en güzellerini kaydetmektedir. Eserde ayrıca Fas ordusunun Sudan'da kazandığı zaferlerden, Sa'dîler ve özellikle Ahmed el-Mansûr tarafından Merakeş, Fas, Tâzâ ve diğer Fas şehirlerinde inşa edilen mimari eserlerden bahsedilmekte; bu arada iç isyanların bastırılması, muhalifler tarafından çıkarılan fitnelerin önlenmesi, ülkede güven ve huzur ortamının oluşmasında Sa'dî hükümdarının şahsiyetinin oynadığı role temas edilmektedir. 3. *Mededü'l-ceys*. Fîştâlî bu eseri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *Ceyşü't-tevşîh*'ine zeyil olarak yazmıştır. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen eserde Ahmed el-Mansûr'u öven 300'ün üzerindeki müveşşaha ilâve olarak halifenin kendisi tarafından kaleme alınmış bazı müveşşahların da yer aldığı söylenmektedir (Makkarî, *Ravzatü'l-âs*, s. 162). Bu kitaba ait olduğu sanılan ve içinde on bir müveşşah bulunan birkaç yaprak Selâ şehrindeki el-Mektebetü'n-Nâsirîyye'de bulunmuştur. Bunlardan Fas şairlerine ait olan iki müveşşahтан biri Fîştâlî'nindir (Abbas el-Cerrârî, s. 126). 4. *Tertübü Dîvânî'l-Mütenebbî* (el-Hizânetü'l-âmme, Rabat, nr. 609; el-Hizânetü'l-âmme, Tîvân, nr. 524). Fîştâlî bu çalışmada Mütenebbî'nin divanını alfabetik olarak düzenlemekle kalmamış, eseri tahkik edip ta'lik, şerh, not ve ilâvelere de yer vermiştir. Çeşitli beyitlerdeki çalıntılarla (serikât) ilgili görüş ve fikirlerini açıklamış, kendisinden çalıntı yapan şairlerin adlarını zikretmiş, onların çalıntı beyitlerini göstermiş, ayrıca metinlerindeki kapalı ifadeleri izah etmiştir. 5. *Şerhu Mağşûreti'l-Mekkûdî*. Fîştâlî, Karaviyyîn Camii'nde Abdurrahman b. Ali el-Mekkûdî'nin *Mağşûre*'sini okuturken Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Kâdî'den faydalanarak eseri harekelemiş ve bazı notlar ilâve etmiştir. Ancak bu şerhin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. 6. *Mecmû'atü'r-resâ'il ve'z-zahâ'iri's-sultâniyye*. Ahmed el-Mansûr'un Osmanlı Padişahı III. Murad, Kraliçe Elizabeth, tanınmış Doğulu âlimlerden Şeyh el-Bekrî ve Bedreddin el-Karâfî gibi şahsiyetlerle olan yazışmalarını ihtiva eden mektuplardan meydana gelmiş bir kole-

siyondur. Bu mektuplar, Abdullah Ken-nûn'un tahkikiyle, *Resâ'il Sa'diyye* adı altında hükümdar mektuplarına dair bir başka koleksiyon içerisinde yayımlanmıştır (Tıtvân 1954). Fiştâlî'nin arkadaşı olup kendisiyle mektuplaşmış bulunan Makkarî onun *Takdimü'l-imâm* adlı bir eserinden de söz etmektedir (*Ravzatü'l-âs*, s. 126).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülazîz el-Fiştâlî, *Menâhilü's-şafâ* (nşr. Abdülkerîm Küreyyim), Rabat 1972, nâşirin mukaddimesi, s. 1-24; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, III, 129-130; a.mlf., *el-Müntekâ'l-makşûr* (nşr. Muhammed Rezzûk), Rabat 1986, I, 34-39; Makkarî, *Nefhu't-tib*, V, 22-29; VI, 49-59; VII, 68, 81-82; a.mlf., *Ravzatü'l-âs* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1383/1964, s. 31, 70, 112-163; a.mlf., *Fethu'l-müte'âl*, Haydarâbâd 1334/1915, s. 241-245; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, I, 365-366; İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-aşr*, Kahire 1324/1906, s. 582-589; Muhammed el-İfrenî, *Nüzhetu'l-hâdî* (nşr. O. Houdas), Paris 1888, s. 152-157; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, I, 102, 241-248; Selâvî, *Kitâbü'l-İstikşâ*, V, 116-117, 136-143; Muhammed el-Besîr el-Ezherî, *el-Yevâkitü's-şemîne*, Kahire 1325/1908, s. 222-224; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 298; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 680; Abdullah Kennûn, *Resâ'il Sa'diyye*, Tıtvân 1954, s. 237; a.mlf., *en-Nübûgu'l-Mağribî fi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 273-274; Abdüsselâm b. Abdülkâdir b. Süde, *Delilü mü'errihi'l-Mağribî'l-aşkâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 161-162; Abbas el-Cerrârî, *Müveşşahât Mağribiyye*, Rabat 1973, s. 126, 154; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, VIII, 434-442; Muhammed Hacî, *el-Hareketü'l-fikriyye*, Rabat 1396/1976, I, 18, 152, 176; II, 400; Muhammed b. Tâvî, *el-Va'fî bi'l-edebi'l-'Arabî*, Dârülbeyzâ 1404/1984, III, 681-690; Necât el-Merîni, *Şi'ru 'Abdül'azîz el-Fiştâlî*, Rabat 1986, s. 77-242, 420-439; E. Lévi-Provençal, "Abd al-'Aziz b. Muḥammad", *Et*² (Fr.), I, 60.

NECÂT EL-MERÎNÎ

FİTEN ve MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim.

Fiten, sözlükte "değerli madenleri saf olup olmadıklarını tesbit etmek amacıyla ateşte eritmek" anlamındaki *fetn* (fütûn) kökünden türeyen *fitne* kelimesinin çoğuludur. Fitne masdar olarak "sınamak, nimet veya sıkıntı ile denemek", isim olarak "tutkunluk, sapıklık, kargaşa" mânâlarında kullanılır. Kur'an'da genellikle "insanın isyan veya sabrını ölçmeye yönelik her tür ilâhî imtihan" anlamına gelen *fitne* kelimesinin "günah, fîsk ve fücûr, inkârcılık, savaş, yangın,

zelzele, kargaşa" şeklindeki mânâları zamanla daha çok yaygınlık kazanmış; özellikle hadis literatüründe bu kelime, İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyeti ifade etmek için kullanılmıştır (bk. FİTNE). **Melâhim**, sözlükte "bir işi sağlam yapmak, eti kemiğinden ayırmak, birine et yedirmek" anlamındaki *lahm* kökünden türeyen *melhame* kelimesinin çoğuludur. Melhame daha çok "ağır zayıt ve bozgunla neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık; bu olayların gerçekleştiği yer" mânâlarına gelmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "İhm" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "İahm" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "İhm" md.). İbn Fâris ve İbnü'l-Esir, melhamenin "şiddetli çatışma" şeklindeki anlamının savaşta çarpışan insanların birbirine girmesi, ölenlere ait cesetlerin savaş alanında bir et yığını oluşturmaları gibi hususlarla ilgili olduğunu kaydederek (*Mu'cemü mekâ-yisi'l-luğa*, "İhm" md.; *en-Nihâye*, "İhm" md.). MacDonald ve G. van Vloten gibi müsteşrikler ise bu kelimenin İbrânice'de "gıda, ekmek ve savaş" anlamlarına gelen *lehem* veya *milkhama* kökleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedirler (İA, VII, 659; Vloten, s. 68; krş. Y. Kucman, *Kâmûsü 'İbrî-'Arabî*, "ftn", "İhm" md.leri). Ayrıca sözlükte "karıştırma, atın koşması ve bulunduğu yeri eşeleyip karıştırması" mânâsındaki Habeşçe asıllı *herc* kelimesinin de (*Lisânü'l-'Arab*, "hrc" md.; *Kâmûs Tercümesi*, "hrc" md.) bilhassa hadis literatüründe fiten ve melâhim mânâsında, özellikle de "müslümanların birbirini öldürmesi" anlamında kullanıldığı görülmektedir (meselâ bk. İbn Mâce, "Fiten", 10). Kıyametten önce yaşanacağı belirtilen "herc günleri" hakkında hadis kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır (Buhârî, "Fiten", 5; Müslim, "İlim", 11, "Fiten", 18, 56, 130; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 31, 59; İbn Mâce, "Fiten", 10, 14, 25-26, 33; *Müsned*, I, 439, 448; IV, 182; V, 25, 389, 445; *el-Muvaḥḥaṭ*, "Ḳur'ân", 33). Herc kelimesi bu anlamda bazı tabakat kitaplarında da kullanılmıştır (meselâ bk. İbn Sa'd, V, 162).

Kur'an-ı Kerim'de melâhim ve herc kelimeleri geçmemekte, ancak başka lafızlar kullanılarak gelecekte vuku bulacak olumlu veya olumsuz bazı hadiseler işaret eden (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/186; er-Rûm 30/2-4; el-Feth 48/16, 27), kıyamet ve âhiret alâhî gibi konu-

larda ayrıntılı bilgi veren (meselâ bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzzemmil 73/17) pek çok âyet bulunmaktadır.

Hadis kitaplarında müstakil bölüm başlığı olarak da kullanılan fiten ve melâhim terimleri yanında herc kelimesi de geniş ölçüde yer almaktadır. Ancak hadis literatüründe bu kelimelere, "İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler" şeklinde bir mâna yüklendiği dikkati çekmektedir. Bu kaynaklarda fiten ve melâhim kelimelerine, daha ilk dönemlerden itibaren "içtimâî ve ahlâkî çözülme" anlamı yanında "müslümanların iktidar uğruna birbirlerine karşı giriştikleri silâhlı mücadele, siyasî-içtimâî kargaşa" şeklinde bir mâna verildiğini gösteren çeşitli rivayetler bulunmaktadır (meselâ bk. Buhârî, "Fiten", 17; Tirmizî, "Fiten", 60). İlk dönem müelliflerinden Ya'kûbî, Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmanın gerekçesini "fitnenin zuhurunu önleme" şeklinde açıklarken fitne kelimesine "siyasî ve içtimâî alanda ortaya çıkması muhtemel karışıklık" anlamını vermektedir (*Târîh*, II, 215). Ancak bütün hadis imamlarının söz konusu terimlere aynı mânâyı verdiği söylenemez. Nitekim Buhârî ve Tirmizî, müslümanlara zarar veren ve onları Allah'ın yardımından mahrum bırakan her tür olay ve iç kargaşadan, düşmanla yapılan silâhlı mücadeleden, ayrıca kıyamete doğru vukuu beklenen alâmetlerden söz eden bütün hadisleri eserlerinde "Kitâbü'l-Fiten" başlığı altında nakletmişlerdir. Müslim ise aynı muhtevadaki hadisler için "Kitâbü'l-Fiten ve eşrâti's-sâ'a" başlığını kullanmıştır. İbn Mâce, eşrâtü's-sâ'a ve melâhim terimlerini "Fiten" ana başlığının alt başlıkları olarak kaydetmiştir. *es-Sünen*'inde fiten ve melâhim terimlerine birbirinden farklı anlamlar veren ve bunları ayrı birer başlık halinde kullanan muhaddis ise Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî de bu iki terime ayrı mânâlar vererek yakın gelecekte vuku bulacak olaylara fitne, uzak geleceğe ait olaylara ise melâhim adını vermiştir (*et-Tezkire*, s. 523-584). İbn Teymiyye ile onu takip ettiği anlaşılan Azîmâbâdî ise fiteni müslümanlar arasında çıkan iç savaş, kargaşa ve bozgunculuk gibi hadiseler için, melâhimi de müslümanlarla gayri müslimler arasında cereyan eden savaşlar için kul-